

W

**WORKING
PAPERS**

345

**Republicanisme i dret a decidir.
Una aproximació des de la teòrica política**

DAMIÀ DEL CLOT I TRIAS

Institut de Ciències Polítiques i Socials
Adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona

Republicanisme i dret a decidir.
Una aproximació des de la teòrica política

DAMIÀ DEL CLOT I TRIAS

UAB

WP núm. 345
Institut de Ciències Polítiques i Socials
Barcelona, 2016

L'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS) és un consorci creat l'any 1988 per la Diputació de Barcelona i la Universitat Autònoma de Barcelona, institució aquesta última a la qual hi és adscrit a efectes acadèmics.

“Working Papers” és una de les col·leccions que edita l'ICPS, previ informe del corresponent Comitè de Lectura, especialitzada en la publicació -en la llengua original de l'autor- de treballs en elaboració d'investigacions socials, amb l'objectiu de facilitar-ne la discussió científica.

La seva inclusió en aquesta col·lecció no limita llur posterior publicació per l'autor, el qual manté en tot moment la integritat dels seus drets.

Aquest treball no pot ésser reproduït sense el permís de l'autor.

Edició: Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS)
Mallorca, 244, pral. 08008 Barcelona (Espanya)
<http://www.icps.cat>

© Damià del Clot i Trias

ISSN: 1133-8962
DL:: B-10186-2012

PLANTEJAMENT DE LA QÜESTIÓ

D'un temps ençà sembla haver-se instal·lat un imaginari col·lectiu que la política no respon a les necessitats de la gent. Al contrari: que la política només s'exerceix per cobrir les necessitats dels polítics o, com a molt, dels partits. Com si el bé públic o l'interès comú hagués transmutat en una sort d'interès polític, o de les elits que orbiten al seu voltant. Democràcia revestida de partitocràcia. Ha despertat, doncs, una sensació que les institucions públiques més importants –i que haurien de ser la garantia del sistema– eludeixen qualsevol sort de control. O, el que és pitjor, que aquest control l'exerceixen els anomenats poders fàctics; siguin econòmics, financers, polítics o senzillament, togats. Sigui com sigui, els mateixos que decideixen el control de l'agenda política. Què és fa, com és fa i quan es fa. El parer de la ciutadania, expressada en uns comicis electorals, queda lluny de ser tinguda en compte quan altres variables penetren en el camí d'una determinada decisió política. Variables com ara l'especulació, el benefici immediat o el rendiment econòmic privat s'imposen i, de retruc, posen en perill la salut cívica de les societats.

És el fenomen que s'ha conegut com la "crisi de la democràcia"¹.

A Catalunya, aquesta crisi ha coincidit en el temps amb una altra crisi política. Aquesta apareix quan s'engega una modificació del marc constitucional a fi i efecte d'encabir-hi un nou Estatut. És aleshores quan les elits –en aquest cas espanyoles– no només s'oposen a la modificació; a més la combaten en dues esferes. Des de la política, construint un relat interessat: el del patriotisme constitucional; molt allunyat del de Habermas, que era republicà i inclusiu, per transformar-lo en un reducte teòric exclouent i intransigent². I des de l'administració; lloc de comandament des d'on els poders fàctics sotmeten al dictat dels tribunals qualsevol proposta que tingui per objectiu revisar, modificar o alterar les artèries vitals del marc constitucional existent. El resultat és ja sabut: la sentència 31/2010, dictada pel Tribunal Constitucional, tanca la porta a les aspiracions catalanes i obre una nova finestra d'oportunitat: la reclamació de solucions polítiques que permetin als ciutadans de Catalunya; o sigui, el mateix cos electoral que havia votat l'Estatut finalment retallat, decidir lliurement i en democràcia, el seu futur polític.

Aquesta reivindicació ha pres forma entorn a l'expressió *dret a decidir*. Ha estat aleshores, en paral·lel a tot el que s'ha dit, quan ha penetrat al debat polític un altre element, aquest molt més teòric però igualment important: el republicanisme. La irrupció d'aquest model de pensament ha anat vinculat, sobretot però no només, a la forma política que hauria de tenir un futur Estat català en cas que els partidaris de la independència s'imposessin en un futur referèndum. A parer nostre, però, el republicanisme no es limita a una forma d'Estat que s'oposa

¹No han faltat defensors del republicanisme que han responsabilitzat directament els errors filosòfics de la teoria política lliberal del descontentament que ha inundat la democràcia nord-americana d'ençà de finals dels 60 fins a l'actualitat. Vegeu, en relació a aquesta línia discursiva, Sandel, Michael. 1996. *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, Belknap Press. 1996: 294.

²El concepte de *Verfassungspatriotismus* va ser utilitzar per primer cop pel jurista i polític Dolf Stenberger, en un article publicat en motiu del 30è aniversari de la Llei Fonamental de Bonn, el maig 1979. Però no va ser fins al 1980 quan el concepte de *patriotisme constitucional* va ser popularitzat i divulgat per Jünger Habermas. La vinculació del concepte amb la tradició política del republicanisme és explicada a Velasco, Juan Carlos. "Patriotismo Constitucional y Republicanismo". *Claves de Razón Práctica*. Madrid. Núm. 125: pp. 33-39.

a la monarquia. Va molt més enllà. O hauria d'anar molt més enllà. Hauria de ser el corpus teòric a partir del qual, en primera instància, argumentar en favor d'aquest dret a decidir i, després, bastir un Estat subjecte a uns principis i tradicions de clara dimensió democràtica.

Dit amb altres paraules: el republicanisme comportaria la melodia d'una partitura assajada; una partitura en la qual haurien d'aparèixer elements tals com ara la llibertat, la igualtat, la virtut cívica, el reforç de la ciutadania i el principi democràtic. Diu Philip Pettit que el discurs republicà de la *no dominació* –entesa la *no dominació* com la interferència arbitrària en la llibertat d'un altre, sigui aquesta persona, poble o nació– pot trobar un context polític en el qual penetrar. Pettit sosté que la llibertat com a *no dominació* proporciona un mitjà que permet articular un bon nombre de greuges³. I afegeix: no només té un atractiu universal com a llenguatge de la llibertat; també resulta pertinent per causes molt específiques, inclús causes particularistes (Pettit, 1999: 178-179). Republicanitzar la causa catalana significa, doncs, canalitzar la retòrica del moviment sobiranista cap a uns valors que s'identifiquen amb la dimensió més democràtica, cívica i participativa de la política; a banda, és clar, d'atorgar-li validesa dins la lògica d'aquesta tradició del pensament polític.

Una darrera dada. Si s'observa atentament l'evolució històrica del republicanisme s'arriba a una conclusió: aquesta tradició del pensament polític apareix sempre en contextos d'emancipació i de lluita per la llibertat, tant de la ciutadania com dels pobles: la República romana, el Renaixement humanista italià, la revolució *Whig* anglesa, les revolucions americana i francesa i, en un altre sentit, el germen de les revolucions socialistes⁴. Amb aquests antecedents no resulta estrany que el discurs emancipador –i, en general, qualsevol discurs polític que propugni la llibertat– estigui dominat per ideals i valors de la narrativa republicana. El llenguatge, els conceptes; inclús la retòrica d'un moviment com l'independentista català, han begut, tal vegada de forma inconscient, dels elements que conformen el *corpus* polític republicà.

Com diu Philip Pettit, el republicanisme és una filosofia amb la que podem viure i d'acord amb la qual podem actuar (Pettit, 1999: 174). Actuar, sí, però sense allunyar-nos excessivament de la filosofia de Pocock, que no és altra que la relectura de la *fortuna* de Maquiavel. La *fortuna* fa referència als esdeveniments en els quals l'home participa com a subjecte actiu i, en conseqüència, és qui millor defineix el resultat d'allò que veu. El primer en comprendre el món com un gran procés, com un immens procés; un procés en el qual l'home –i qui diu *home* diu, en aquest context, poble– pot construir-se el seu propi futur.

EL GIR REPUBLICÀ. UN CANVI DE PARADIGMA

Ens situem als Estats Units. La incomoditat que genera a un grup d'estudiosos de la història de les idees i de les institucions polítiques, la perspectiva liberal a partir de la qual s'abordava la història americana del segle XVIII, fa que comencin a preparar el terreny d'un canvi

³Pettit, Philip. 1999. *Republicanism. Una teoria sobre la llibertat y el gobierno*. Barcelona: Editorial Paidós, p. 178.

⁴Martí, Josep Lluís. "El Republicanisme". Barcelona: *Síntesi* 3. Març de 2002, p. 13.

de paradigma. Estem a finals dels anys seixanta i principis dels setanta. Bernard Bailyn⁵, el seu deixeble Gordon Wood⁶ i J. G. A Pocock⁷, esdevenen els precursors d'una narrativa contrària a la influència del liberalisme de Locke en la història nord-americana. Una influència que posen en entredit, principalment, quan es comparava amb el pes d'una altre tradició, d'arrel republicana, amarada d'una major càrrega de profunditat històrica. Pocock, a partir de

The Machiavellian moment, publicat l'any 1973⁸, inicia un canvi de paradigma a partir del qual es deixa enrere un altra obra de capçalera, *The Liberal Tradition in America*, que Louis Hartz havia publicat l'any 1955⁹. Fins aleshores, l'obra de Hartz havia exercit un important predomini com a lectura acadèmica sobre la revolució americana. Un predomini que l'havia portat a imposar el liberalisme com a epicentre de totes les explicacions relatives a la teoria dels moviments polítics.

Sembla existir un primer acord tàcit en presentar la tradició republicana com una alternativa teòrica i pràctica al pensament liberal. El segon acord plana en la identificació de les fites més importants de l'itinerari històric –o full de serveis prestats– que pot presentar el republicanisme. Des del pensament polític característic de la *polis* grega i de la *civitas* romana, passant pel discurs en favor del *vivere civile* emanat de les ciutats lliures italianes, de l'Edat

⁵Baylin és el primer en explorar documents tradicionalment d'importància menor, com ara els pamflets, en comptes de privilegiar la lectura d'obres consagrades de la filosofia política. El resultat d'aquest procedir és una visió novedosa de la revolució nord-americana en la qual sembla ser que no s'albira una ruptura significativa entre el que seria l'era prerevolucionària i els moviments polítics de les dècades de 1760 i 1770.

⁶Aquest sobretot a partir del seu treball *The Creation of the American Republic* publicat l'any 1969.

⁷La figura de J. G. A. Pocock és molt important per el nou paradigma del republicanisme. Doctorat a Cambridge l'any 1952, des de l'any 1966 estava instal·lat als Estats Units. Ha estat professor d'Història i Ciència Política a la Washington University i professor d'Història a la Johns Hopkins University. Entre les seves obres destaquen: *The Ancient Constitution and the Feudal Law* (1957), *Politics, Language, and Time. Essays on Political Thought and History* (1971), *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (1975) i *Virtude, Commerce and History* (1985).

⁸Vegeu, en aquest sentit, la versió de Pocock, J. G. A. 2008. *El momento maquiavélico. El pensamiento político florentino y la tradición republicana atlántica*. Madrid: Tecnos. Sobre la publicació, quasi trenta anys després de l'edició original, vegeu l'article de Vallespín, Fernando. *Historiografía republicana*. Madrid: *El País*, 23 de novembre de 2002.

⁹Després de Hartz i abans de Pocock, hi ha la irrupció d'altres autors, tant o igual de coneguts, la influència dels quals també és important per aquest canvi de paradigma. Ens referim a Bernard Baylin i Gordon S. Wood. A tots ells se'ls imputa el "republicanisme cívica" o "humanisme cívica", segons com es prefereixi denominar.

¹⁰Aquesta lectura de la història encara persisteix en autors com Thomas Pangle. 1987. *The Spirit of Modern Republicanism. The moral vision of the American Founders and the Philosophy of Locke*. Chicago: The University Chicago Press. I també en Zuckert, Michael. P. 1994. *Natural Rights and the New Republicanism*. Princeton: Princeton University Press.

¹¹Ovejero, Félix; José Luís Martí; Roberto Gargarella. 2004. *Nuevas ideas republicanas. Autogobierno y libertad*. Barcelona: Paidós, 18.

¹²Quentin Skinner és catedràtic d'Humanitats al Queen Mary (Universitat de Londres). Gran part de la seva carrera docent i investigadora va transcórrer a la Universitat de Cambridge. Allí, l'any 1996 va ser nomenat Regius Professor d'Història Moderna. Entre les seves obres destaquen: *The foundations of modern political thought* (1978), *Machiavelli* (1981), *Reasons and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* (1996), *Liberty before Liberalism* (1998), *Visions of Politics* (2003) i *Hobbes and Republican Liberty* (2008). Tanmateix és editor, conjuntament amb Raymond Gaus, de la col·lecció "Text in the History of Political Thought" de Cambridge.

Mitjana i del Renaixement, en la seva lluita aferrissada contra el Principat fins arribar als ideals dels ciutadans que van inspirar les revolucions nord-americana i francesa. A partir d'aquest moment, la tradició republicana es considera desplaçada del terreny de joc de les idees. S'inicia, aleshores, un període hegemònic del pensament liberal fins que Pocock s'aferra a la tesi de Baylin per invertir la lectura tradicional de la història d'Amèrica. Sobretot quan ja era teoria pacífica i plenament acceptada que la independència americana era el primer fruit polític del pensament liberal de John Locke¹⁰.

La transcendència d'aquest nou corrent historiogràfic és que irromp per desafiar un acord acadèmic existent sobre com descriure i avaluar les tradicions polítiques anglosaxones. Però un cop oberta l'esclatxa, molts investigadors d'altres disciplines comencen a bastir un corpus ideològic que situa el republicanisme en el punt de mira. I, en una sort de causa-efecte, aquests investigadors comencen a desafiar altres consensos que en les seves disciplines seguien tenyits d'un predomini d'aquest enfocament de tradició liberal¹¹. Un dels autors més rellevants a l'hora de parlar del nou republicanisme serà Quentin Skinner¹². Aquest serà el gran teòric del republicanisme dels anys 80.

A partir dels anys 90 –i al ressò de l'obra de Pocock, Bailyn i Skinner– sortiran figures destacades com Cass Sunstein en el camp de la filosofia del dret, Maurizio Viroli i Philip Pettit, principal deixeble d'Skinner, en el camp de la filosofia política. També altres noms menys coneguts, però no menys importants, com ara Adrian Oldfield i Ronald Beiner. Però aquests autors no es conformen només amb la rehabilitació del republicanisme clàssic. El seu objectiu és més ambiciós: recuperar el pensament republicà com a referent de la teoria política que ajudi a explicar els fenòmens no només passats, també presents i futurs.

Malgrat tot el que s'ha dit, o com a conseqüència de tot el que s'ha dit, no és sobrer afegir matisos; o explicacions complementàries que, en aquest context, ve a ser el mateix. Com acostuma a succeir en les tradicions filosòfico-polítiques importants, el republicanisme no deixa de ser una concepció internament molt heterogènia. Una concepció que ha estat reivindicada per diversos pensadors polítics des d'enfocaments diferents entre sí. Diferents, però semblants. O diferents encara que conservin certes notes comunes que no els permet distanciar-se en excés. Per exemple, el desenvolupament d'una teoria republicana basada en conceptes ja coneguts com la llibertat, el dret, les formes de govern, la diversitat cultural o la ciutadania. O bé la lluita contra la dominació en la seves múltiples manifestacions. O la reivindicació del paper de les virtuts cíviques i la recerca del bé comú. O la importància que assoleix la creació d'institucions de control per lluitar eficaçment contra la corrupció en la mesura que és font de preocupació, la subordinació de l'interès públic al privat com a element subjacent al vici de la cleptocràcia. I, finalment, la pertinença de crear una esfera pública de participació ciutadana per enfortir la cultura política i la defensa del l'interès general.

Tots aquests conceptes, ja formulats fa molt de temps, ara retornen al present per adaptar-se a les noves condicions que presenta la societat contemporània. Nosaltres les incorporarem al debat polític català encetat als darrers anys.

ELEMENTS DEL REPUBLICANISME MODERN. UNA CONFRONTACIÓ AMB EL LIBERALISME I UNA APLICACIÓ AL CAS CATALÀ

S'ha dit abans i no convé perdre-ho de vista: la tradició republicana recuperada constitueix un pensament heterogeni. Ho és tant per les seves manifestacions històriques com pels autors sobre els quals construeix tot el seu ideari. La Roma republicana, les ciutats renaixentistes del nord d'Itàlia, les províncies holandeses, el republicanisme anglès del segle XVIII, culminant en el període revolucionari americà i francès, esdevenen el teló de fons d'aquesta restauració del pensament polític. Polibi, Ciceró, Marsil·li de Pàdua, els ja citats Maquiavel i Harrington, més Madison, Hamilton i Rousseau, per citar-ne uns quants més, esdevenen autors que fan del republicanisme un moviment polièdric i acumulatiu. Sumen, per dir-ho en termes matemàtics, el pensament al llarg de generacions i segles per acabar construint allò que s'ha acabat coneixent com a *neorepublicanisme*.

S'ha dit, també, que el procés que s'està vivint a Catalunya parteix d'unes variables polítiques que el fan compatible, inclús complementari, al pensament republicà. Partim del parer que el moviment social en favor del dret a decidir té profundes arrels republicanes; tant o més que el moviment del 15-M sobre el qual han teoritzat juristes i politòlegs, associant-lo al que seria un moviment emancipador sorgit, com el dret a decidir, a l'entorn d'un concepte transversal, generador de més simpaties que antipaties: indignació¹³. Tampoc han faltat analistes que han vist en l'expressió *indignats* o *indignació* el camp de forces necessari per aglutinar un moviment de caràcter viral, dinàmic, descentrat i horitzontal com el del 15-M. Però el moviment independentista català també és considerat com a tal. Teresa Bladé, citant Charles Tilly i Sidney Tarrow, afirma que el moviment independentista encaixa en la definició que fan els sociòlegs del que pot considerar-se un moviment social: campanya sostinguda de reivindicacions a través d'accions reiterades que difonen aquestes reivindicacions, basada en organitzacions, xarxes, tradicions i solidaritats que sustenten aquestes activitats¹⁴. No és la nostra intenció treure mèrits al moviment del 15-M –que el té i molts–; només volem analitzar els valors republicans i veure com aquests encaixen en els moviments socials catalans de perfil sobiranista.

¹³El concepte *indignació* beu de les fons del títol del *best-seller* de Hessel, Stéphane. 2011. *¡Indignaos!* Barcelona: Destino. Vegeu, també, Cano, Germán. 2014. "Dar cuerpo al espectro. Materiales sobre el 15-M como campo de fuerzas" *Los valores del republicanismo*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva, pp. 181-222 i De Francisco, Andrés. 2012. *La mirada republicana*. Madrid. La Catarata, pp.173-182.

¹⁴Bladé, Teresa. 2014. "El moviment independentista català, més enllà de la identitat i els càlculs econòmics". *Anuari del conflicte social 2014*. Barcelona: Observatori del conflicte social, Universitat de Barcelona, p. 404.

El concepte de llibertat com a no dominació

Un dels elements definidors del pensament republicà és el de llibertat. De fet, un dels motius de la recuperació del pensament polític del republicanisme va ser la revisió històrica del concepte llibertat¹⁵. La reivindicació d'una llibertat com a no dominació, en el sentit de legitimar una major intervenció de l'Estat encaminada, precisament, a assegurar aquesta llibertat. En paraules de Philip Pettit, parlariem de llibertat com absència de domini. O, si es prefereix, llibertat com no-dominació; és a dir: no estar sotmesos a la intervenció discrecional i arbitrària d'un tercer (Pettit, 1999: 40)¹⁶.

Aquest punt esdevé, sens dubte, un pilar de la tradició republicana i un dels principals motius de controvèrsia quan s'enfronten republicanisme i liberalisme. Es tendeix a presentar aquest concepte de llibertat com una tercera versió que no encaixaria amb la famosa dicotomia *berliniana* de llibertat positiva i negativa. Una distinció, com recorda Philip Pettit, que generalitza la prèvia distinció que fa Benjamin Constant entre llibertat dels moderns i llibertat dels antics¹⁷. Com és sabut, Isaiah Berlin exposa, en el seu famós assaig *Dos conceptos de libertad* escrit l'any 1958¹⁸, la seva postura en el debat sobre el significat de la llibertat. Una postura que va assolir un gran impacte en l'àmbit intel·lectual ja que, en plena Guerra Freda, Berlin buscava defensar les tesis liberals enfrontant-les al discurs comunista. Malgrat els molts conceptes que aborden el terme en qüestió, ell només parla de dos: la llibertat positiva i la negativa. En quan a la darrera, Berlin proporciona un seguit de definicions que es poden agrupar de tres maneres diferents depenent amb la seva identificació amb l'existència de: 1) un àmbit o àrea de no interferència; 2) un àrea en la qual un és amo de si mateix; i 3) possibilitats d'elecció.

Quant al sentit positiu del concepte de llibertat berlinià, aquest sorgeix del desig d'un subjecte per governar-se a si mateix. O, si més no, de participar en el procés mitjançant el qual un ha de governar la seva vida. La complexitat de la construcció filosòfica del terme és que barreja aspectes interns de la llibertat (moral) amb l'autogovern col·lectiu (política). La llibertat positiva, doncs, s'identificaria amb idees tals com l'autonomia, l'autodeterminació, l'autorealització personal, però també amb el fet de tenir veu en les lleis (autoregulació) i activitats de les societats

¹⁵En aquesta recuperació del concepte republicà de llibertat enfrontat al concepte lliberal, hi té molt a veure Quentin Skinner. Vegeu, en aquest sentit, Skinner, Quentin. 1998. *Liberty before Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press. 1998

¹⁶Diu Pettit: "Disfrutar de la no-dominación es estar en una posición tal, que nadie tiene interferencia arbitraria sobre mí, siendo ésta la medida de mi poder. Es estar en posesión, no meramente de la no-interferencia por parte de poderes arbitrarios, sino de una variedad segura y reconfortante de esa no-interferencia".

¹⁷Vegeu aquesta distinció entre llibertat dels antics i llibertat dels moderns a Constant, Benjamin. 1989. *Escritos políticos*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.

¹⁸Berlin, Isaiah. 2015. *Dos conceptos de libertad y otros escritos*. Madrid: Alianza Editorial.

¹⁹García, Elena. 2009. "Liberalismo y republicanism: el uso político de los conceptos de libertad". *Revista Internacional de Pensamiento Político*. Primera época. (4): pp. 37-38.

²⁰Pettit, Philip. "Liberalismo y Republicanismo" A Ovejero, Félix; José Luís Martí; Roberto Gargarella. 2006. *Nuevas ideas republicanas. Autogobierno y libertad*. Barcelona: Paidós, p. 119

en les quals el subjecte conviu¹⁹. Però Berlin no s'atura aquí. Parla, també, sobre els límits de la llibertat. O sigui: es proposa reflexionar sobre allò que constitueix un impediment a la llibertat. Això passa quan existeix una intervenció d'algú dins l'àmbit en el qual un subjecte podria actuar sense cap tipus d'interferències. Ergo: no hi hauria llibertat política quan algú impedis a un altre aconseguir un propòsit. Però no tota restricció de llibertat ha de tenir una intencionalitat. Pot succeir que no existeixin les condicions mínimes necessàries que permetin a un subjecte aconseguir allò que es proposi. És per això que Berlin promou aquestes condicions advertint, això sí, que reivindicar valors com ara l'educació, la salut o la justícia no perd força si es reivindiquen, també, altres valors complementaris i no només la llibertat (Elena, 2009: 37).

Tornem al principi: si l'ideal de llibertat republicà es centra en la no interferència, tal i com ho fa el lliberal, on està la diferència? Per Petit la resposta està en la naturalesa d'aquesta no interferència. Mentre els lliberals equiparen la llibertat amb absència d'interferència, els republicans l'equiparen amb estar protegits contra l'exposició a la interferència voluntària d'un tercer²⁰. Llibertat és, en aquest darrer sentit, no estar sotmès al poder que té un altre de fer-nos mal. Una paraula sembla tenir la força sonora i la potència conceptual per definir-ho per si mateixa: arbitrarietat. I un concepte s'imposa per damunt dels altres per reprimir la llibertat: el poder. Poder entès en la seva versió més primitiva (o unidimensional); també la més senzilla, la de Robert Dahl: A té el poder sobre B en la mesura que pot aconseguir que B faci alguna cosa que no faria en cas contrari.

Es veu, doncs, la diferència entre les dues postures del pensament polític: mentre que el republicanisme s'aferra a la llibertat com a no dominació –llibertat com seguretat contra la interferència arbitrària, sigui o no legítima–, el liberalisme defensa la llibertat com a no interferència en sentit estricte: tu no et posis allà on vull estar jo. Quant a la tradició republicana, anem un pas més enllà quan alguns autors assimilen el vincle de dominació com el que pot derivar-se de la relació esclau (o servent) amb l'amo. O sigui: una relació en la qual la persona dominant té la capacitat d'interferir arbitràriament en les decisions de la persona dominada sense necessitat de cercar el vist-i-plau de ningú i sense incórrer en cap vulneració de l'ordenament jurídic²¹.

²¹Maquiavel és un dels primers en atorgar un lloc predominant a l'oposició llibertat-servitud, considerant la subjecció a la tirania i la colonització com a formes d'esclavitud. Però com defensa Pettit, no és fins el desenvolupament de la tradició republicana anglesa i nord-americana que es fa justícia a la veritable naturalesa del llenguatge que enfronta conceptes com la llibertat o la servitud, l'home lliure o l'home esclau. Harrington assenyala aquest contrast quan emfatitza que un home sense recursos materials suficients no pot ser lliure. Vegeu Pocock, J. G. A. 1992. *The Commonwealth of Oceana and a Sistem of Politics*. Nova York: Cambridge University Press, p. 269. Existeix la versió espanyola de l'obra: Pocock, J. G. A. 2014. *La república de Oceana y un sistema político*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales. Tanmateix, influïts per Harrington, la tradició republicana anglesa de la Commonwealth atorga un important paper a la dicotomia entre llibertat i oposició. Els autors de les Cartes de Cató (John Trenchard i Thomas Gordon) arriben a afirmar que "llibertat es vivir de acuerdo con los términos de uno; esclavitud es vivir a merced de otro".

²²Com recorden Ovejero, Martí i Gargarella, totes aquestes expressions apareixen en els textos de Ciceró, Maquiavel, Harrington, Milton o Sidney com idea central que defineix el valor que s'atorga a la llibertat individual.

Passem una pantalla més i situem el debat teòric en l'actualitat. Per poder portar l'ideal de llibertat del nou republicanisme endavant cal un Estat lliure. De fet, calen més coses. Cal un govern lliure, cal una societat lliure; en definitiva, una república lliure (Ovejero, Martí i Gargarella, 2006: 19)²². La naturalesa ideal de l'Estat pel qual malda el republicanisme és aquell capaç de respondre a una doble condició. Primer, que no estigui subjecte a coaccions. Segon, que es regeixi per la seva pròpia voluntat; entenent com a tal voluntat la general de tots els membres de la seva comunitat. Conseqüència directa del que s'acaba de dir és que els ciutadans d'aquest Estat lliure han de ser políticament actius i cívicament compromesos amb la *sort* de la seva comunitat.

Recapitem: per Skinner llibertat és *independència*. O el que és el mateix: una persona no és lliure en el moment que depèn de la voluntat d'algú per fer alguna cosa (dependència). Per Pettit llibertat és *no dominació*. Els liberals en diuen *no interferència*, però pel polític irlandès poden existir interferències justificades. I les interferències justificades no violen la llibertat, sempre i quan no siguin arbitràries (Pettit, 1999: 47)²³. La situació de dominació i l'arbitrarietat són, doncs, variables d'una mateixa fórmula. Michael Sandel va més enllà. Fins i tot va més enllà en la seva crítica al liberalisme²⁴. Pel filòsof nord-americà, llibertat és autogovern. Ergo: capacitat de la pròpia comunitat de fer-se amb el control del seu destí. Per aconseguir-ho és necessari que els ciutadans tinguin certes qualitats, tinguin certes disposicions morals que els facin abrigar un sentiment de comunitat. L'Estat neutral del liberalisme cedeix davant d'un Estat actiu disposat a cultivar la virtut dels seus ciutadans.

Passem, ara, de la teoria a la pràctica. Exemples d'interferència arbitrària de l'Estat espanyol en els afers de Catalunya, inclús en àmbits que no són competència estatal o que, sent-ho, esdevenen clares interferències polítiques amb cert regust d'autoritarisme, n'hi ha molts. Ens centrem només en els que tenen a veure amb el procés polític català i, en concret, en la problemàtica suscitada arran de la impugnació de l'Estatut davant el TC. Els professors de la UPF Albert Lamarca i Vanessa Casado van fer un estudi titulat "Comparativa entre les reformes dels Estatuts d'Autonomia de Catalunya i d'Andalusia. Articles impugnats davant el Tribunal Constitucional²⁵". El treball arribava a la conclusió que del total de 126 preceptes del text català impugnats pels set recursos, més de la meitat –74 preceptes– es recollien en l'Estatut andalús. D'aquests 74 articles, 39 apareixien redactats de forma idèntica, 19 amb variacions de detall en la redacció i els 16 restants contenien variacions importants en la forma i en el fons. L'Estatut català va ser retallat i l'andalús no. És allò de la interferència arbitrària de la qual parlava Philip Pettit.

El mateix pot explicar-se respecte d'altres qüestions més generals, sobre les quals podria

²³Pettit posa l'exemple del capitost o patró benintencionat i l'esclau. El fet que l'amo tingui bones intencions i decideixi no interferir en la vida de l'esclau no fa l'esclau més lliure. La relació existent entre els dos, sigui aquesta benintencionada o malintencionada, és la de dominació.

²⁴Sandel, Michael. 2000. *El liberalismo y los límites de la justicia*. Barcelona: Editorial Gedisa.

²⁵Lamarca, Albert; Casado, Vanesa. "Comparativa entre les reformes dels Estatuts d'Autonomia de Catalunya i d'Andalusia. Articles impugnats davant el Tribunal Constitucional". *Revista electrònica InDret*. Núm. 391.

oferir-se una aproximació en nou punts:

1. Impossibilitat de Catalunya de conciliar la seva personalitat nacional amb la pertinença a l'Estat espanyol i acabar amb una situació de discriminació fiscal sistemàtica i de desprotecció lingüística i cultural.
2. Històricament, i quan les circumstàncies polítiques espanyoles ho han permès, Catalunya ha mostrat una voluntat constant d'organitzar-se com a comunitat política diferenciada i de recuperar les seves institucions jurídiques, polítiques i fiscals abolides diverses vegades (anys 1714, 1923, 1939); circumstància que també ha estat impossible.
3. Tanmateix, Catalunya ha demostrat voluntat d'autonomia amb integració, mitjançant solucions federalistes, regionalistes i autonomistes, a l'Estat espanyol que aquest mai ha atès.
4. La necessitat social i política de consens en el període de transició de la dictadura a la democràcia, sumada a la necessitat d'evitar la confrontació amb els sectors socials, polítics i militars que havien col·laborat activament amb la dictadura, va provocar que l'actual Constitució es redactés en termes deliberadament ambigus; sobretot en tot allò relatiu a l'organització territorial de l'Estat espanyol. Només així s'entén que l'article 2 s'expressi en termes de "nacionalitats" i no utilitzi el mot "nació".
5. La naturalesa de norma "oberta" o "contracte incomplet" de la Constitució fa dependre la seva concreció i desenvolupament d'actors que controlen les institucions fonamentals de l'Estat espanyol (Corts, Executiu i Tribunal Constitucional), fet que genera situacions de greuge arbitrari.
6. En compliment de les possibilitats obertes per la Constitució, l'any 1979 es va aprovar un Estatut d'Autonomia que regulava l'autogovern català fins allí on era possible. Però el desplegament efectiu de l'Estatut ha estat condicionat a la correlació de forces a les Corts espanyoles, per la qual cosa s'ha obviat, sempre i en tot moment, els acords jurídics que eren i són la base de la norma.
7. Intervenció de l'administració central en totes les matèries i poders de la Generalitat; incloses les de naturalesa exclusiva. Una de les solucions per posar fi a la invasió competencial va ser reformar l'Estatut a partir de blindar, fins on fos jurídicament possible, aquesta invasió competencial; solució avui fracassada.
8. L'any 2010, el Tribunal Constitucional va desactivar per complert les millores que introduïa l'Estatut pel que feia al reconeixement de la identitat nacional de Catalunya: la seva llengua, el seu finançament i les seves competències (ergo: poder polític). Aprofitant l'avinentesa, el TC rebaixava la funció constitucional que fins aleshores havien tingut els Estatuts d'autonomia.
9. Finalment esdevenen exemples concrets de falta de garanties jurídiques (i polítiques) del sistema actual el dèficit fiscal amb l'Estat espanyol, l'escàs volum de les inversions públiques a Catalunya i l'incompliment sistemàtic en l'execució dels plans aprovats. Com a

conseqüència del sistema de finançament i de l'acció pressupostària de l'Estat, es trenca el principi d'ordinalitat.

El professor de la Universitat de Duke, Allen Buchanan, es refereix a tots aquests greuges –o en paraules de Pettit, intromissions arbitràries– com a la teoria de la *causa justa*²⁶. Es tracta d'una teoria aplicable al cas català, com ell mateix exposa en el pròleg de l'edició espanyola de la seva obra *Secesión. Causas y consecuencias del divorcio político*. Buchanan incorpora al seu corpus teòric, com a justa causa de secessió, la vulneració d'acords intraestatals d'autogovern entre el Govern de l'Estat matriu i els grups minoritaris que reclamen la secessió i la redistribució discriminatòria.

Ciudadania, participació en els afers públics i democràcia

La tradició del pensament republicà ha exaltat el valor de la ciutadania i també el de la participació. Com ha escrit Juan Carlos Velasco, la ciutadania és l'àmbit per excel·lència de l'autorealització de l'individu: la participació política i la *vita activa* en la *res publica*²⁷. El pensament republicà promou un concepte *robust* de ciutadania. Robust en el sentit que, mitjançant la generalització de l'*estatus* de ciutadà, es busca configurar una identitat col·lectiva basada en la participació activa i responsable dels individus en els assumptes públics. Aquest enfocament posa l'accent en l'esfera pública i l'èmfasi en allò que pot ser compartit per tothom. S'abandonen les diferències i es concentra en les similituds. Com diu Rafael del Àguila, el punt crucial és trobar la identificació del ciutadà amb una empresa comú que pugui ser realitzable per mitjans polítics²⁸. Aleshores es quan s'aconsegueix la legitimitat de la *politeia*. En el cas català, aquesta empresa col·lectiva seria el dret a decidir.

Val a dir que el liberalisme i el republicanisme també han divergit en el tractament dels conceptes de ciutadania, participació i el paper de l'Estat. Segons la versió liberal, l'Estat ha de ser fonamentalment tolerant i respectuós amb els drets de tots. Ha d'acceptar les decisions de cada un dels individus en relació a la seva pròpia vida, la qual cosa implica un ferm compromís de neutralitat. L'Estat –es diu– no ha de prendre partit per cap concepció moral particular i ha d'abstenir-se de qualsevol temptació de convertir-se en un garant de les opcions morals dels seus conciutadans. Això també cal predicar-se respecte del govern. Aquest ha de saber ser respectuós amb aquella part de la ciutadania que opta per una postura passiva amb els afers públics, atès que aquesta opció és igual de respectable que les demés.

²⁶Vegeu la versió original: Buchanan, Allen. 1991. *Secesión. The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Québec*. Westview Press. Nosaltres ens hem servit de la traducció feta per Jorge Paredes i publicada per Ariel l'any 2013 amb el títol: *Secesión. Causas y consecuencias del divorcio político*.

²⁷Velasco, Juan Carlos. 2006. "La noción republicana de ciudadanía y la diversidad cultural" *Isegoría, Revista de filosofía moral y política*. (33): 201.

²⁸Àguila, Rafael del. 2004. "El (multi)culturalisme frente al liberalismo y la democràcia", en Pau Vall, Francesc (coord.) *Ciudadania y política*. Madrid: Tecnos, p. 55.

²⁹Habermas, Jürgen. 1994. "Derechos humanos y soberanía popular: las concepciones liberal y republicana". *Derechos y libertades*. (3), p. 223.

³⁰Rivero, Ángel. 1997. "Representación política y participación". A Àguila, Rafael del (ed.) *Manual de Ciencia Política*. Madrid: Editorial Trotta, p. 211

Pel republicanisme, la relació entre l'Estat i els ciutadans, i entre els ciutadans amb si mateixos, és molt més complexa. Aquesta complexitat respon a que els individus no només tenen drets vinculats a la llibertat; també se'ls exigeix el compliment d'uns deures que van més enllà del respecte als demés. Implica assumir un compromís amb l'interès social en el seu conjunt. Quan els republicans parlen de ciutadania –i amb la ciutadania, de participació– el que volen és dotar els dos conceptes d'un tot. D'un sentit únic; el de comunitat. Diguem que pels republicans, tots aquests conceptes que sorgeixen al voltant d'un mateix valor o fonament, es van repetint en la mesura que tots són importants i tots es complementen. Tots són un tot. Per altra banda, el concepte de ciutadania va forçosament lligat a un altre concepte com és el de democràcia. Va ser Pocock un dels primers a criticar la visió liberal de la democràcia: una filosofia que col·loca l'interès i la passió en el lloc que li correspondria a la raó i la virtut (Pocock, 2014: 71).

No és una novetat que els teòrics i els estudiosos de la ciència política hagin intentat copsar una idea de participació política que protegeixi l'individu enfront del poder polític. En la mesura que aquesta participació tracta d'influir en la actuació dels poders públics per encaminar-la a la promoció de certs interessos, Habermas és del parer que, conforme a la concepció liberal, el procés electoral respon als mateixos estímuls de l'economia de mercat; una dinàmica sotmesa a la llei de l'oferta i la demanda²⁹. O sigui: un cop emès el vot, ja no queda massa recorregut en l'esfera pública. Limitació, aquesta, propugnada per la mateixa democràcia lliberal en el sentit que dita tipologia de democràcia no és el govern del poble, sinó el d'unes persones autoritzades per aquest: els polítics³⁰. Aquests actuen amb una gran discrecionalitat, allunyats de les opinions de l'electorat que només es manifesta en períodes electorals; fet que obliga, poc o molt, a ser fidel al programa electoral a partir del qual el polític ha estat escollit. L'Estat liberal a penes confia en la capacitat de participació política dels ciutadans. Dit d'una altra manera: no vol un marcatge intens al polític però tampoc reclama implicació al ciutadà. Només demana –això sí– respecte a l'autonomia dels demés i als deures cívics imprescindibles.

Es confirma, doncs, com una de les principals crítiques que el republicanisme fa al liberalisme, l'escassa participació política que l'Estat concedeix als ciutadans. Pels republicans és tot el contrari. Els poders públics haurien, fins i tot, d'incentivar una forma de participació política en grau intens. Es proposa, doncs, una vinculació amb l'esfera pública que vagi molt més enllà del vot. Avantatges d'aquesta visió: en primer lloc, la relació intrínseca entre la participació i la llibertat; segona, vigilància del ciutadà vers el polític. Tercera, millora de les decisions polítiques i, sobretot, d'aquelles decisions que prenen forma de lleis. Les lleis, participades i deliberades, seran millors i més justes. Segons Paul Brest, la implicació de la ciutadania en la deliberació política implica que s'escoltin posicions diverses, punts de vista allunyats, conseqüències indirectes que

³¹Brest, Paul. 1988. "Toward radical republicanism". *The Yale Law Journal*. (97): 1624.

³²Subirats, Joan; Vilaregut, Ricard. 2012. "El debat sobre la independència a Catalunya. Causes, implicacions i reptes de futur". A Aguilar, Salvador (ed.) *Anuari del conflicte social 2012*. Barcelona: Observatori del conflicte social, Universitat de Barcelona, pp. 517-518.

puguin resultar afectades per una norma jurídica o una decisió política³¹.

Passem, altre cop, de la teoria a la pràctica. El moviment sobiranista català és, sobretot, un moviment ciutadà. Un moviment que fa de la mobilització, de l'agitació, de la participació ciutadana, de la deliberació, del voluntariat i del reclam de democràcia el seu ADN. Una primera mostra de tots aquests elements posats al servei de la celebració d'un referèndum amb una pregunta clara sobre si els ciutadans de Catalunya eren o no partidaris d'un Estat independent dins el marc de la Unió Europea, és de naturalesa municipal. O local. S'enceta a Arenys de Munt, si bé no triga a tenir un efecte "taca d'oli". En pocs mesos, milers de ciutadans són cridats a les urnes, en un colossal exercici de democràcia local que no només inclou una consulta, sinó que aquesta esdevé l'epíleg d'un seguit d'activitats relacionades. Debats sobre la independència, publicació i presentació d'informes, i llibres i taules informatives obertes a la ciutadania, busquen obrir espais de diàleg i participació entorn a la pregunta objecte de referèndum local. Deliberació que és la base de la democràcia en estat pur.

La mobilització de milers de ciutadans creen una xarxa que serà vital anys després, quan es faci el procés de participació ciutadana a nivell nacional al marge del veredict del Tribunal Constitucional. Em refereixo al 9-N. Però el 9-N i les conegudes manifestacions de l'11 de setembre de 2012, de 2013 (Via Catalana), de 2014 (Gran Via-Avinguda Diagonal) i de 2015 (Via Lliure) que esdevenen la imatge internacional de les reivindicacions en favor de l'exercici del dret a decidir, no s'expliquen, o no s'expliquen del tot, sense el fenomen de l'Assemblea Nacional Catalana. Coneguda com ANC, aquesta és entesa pels politòlegs Joan Subirats i Ricard Vilaregut com una entitat que connecta, ni que sigui simbòlicament, "amb la tradició de l'Assemblea de Catalunya de 1970³²". Té la virtut d'aglutinar "activistes del nou sobiranisme en una estratègia que combina elements d'*agit-prop* i de grup de pressió clàssic amb un discurs de transversalitat apartidista que pretén incidir en el debat independentista" (Subirats i Vilaregut, 2012: 517-518).

Partim de la base que sense les consultes arreu de la majoria de municipis de Catalunya; processos participatius celebrats d'ençà del 13 de setembre de 2009 (Arenys de Munt) i que finalitzen a la ciutat de Barcelona, no hauria estat possible el 9-N. Perquè en el 9-N conflueixen – segurament sense ser-ne conscients– totes les virtuts republicanes en una única activitat: participació ciutadana, voluntariat (el paper de 40.000 voluntaris va ser clau), virtut cívica, deliberació pública, transparència, igualtat i capacitat de incidir en el debat polític. Les dades de participació reflecteixen l'èxit del procés. Gairebé 2,4 milions de persones van sortir a votar. El resultat de la votació tal vegada sigui el menys important per aquest estudi. I potser el més important de tot sigui els valors desplegats durant tota la jornada i la repercussió internacional del moviment pel dret a decidir³³.

³³De Francisco, Andrés. 2014. "Justicia republicana: una reflexión preliminar". A Muñoz, Jacobo. *Los valores del republicanismo. Ante la crisis de representación política*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva, p. 69.

³⁴Més de vuit-cents periodistes acreditats d'arreu del món van cobrir el 9-N. *The Wall Street Journal* va obrir des de primera hora l'edició digital amb el titular "*Catalans Back Independence in Symbolic Vote*". La crònica anava signada pel

Igualtat, deliberació pública i virtut cívica

La igualtat política, en termes republicans, s'entén com el requisit que tots els individus i tots els grups tinguin accés al procés polític. És a dir: la igualtat comporta rebutjar un element de dispersió com és la influència política. Per Ciceró, existeix una autèntica república quan es garanteix una absoluta igualtat de drets. Tanmateix, lligat amb la igualtat política o vinculat amb la igualtat política, hi ha l'ideal de justícia. Aquest ideal de justícia es troba, com diu Andrés de Francisco, en el nucli fonamental de la teoria republicana: no es pot concebre una república que no sigui justa³⁴. La justícia –com diu Aristòtil a *Ética a Nicòmac*– és la més excel·lent de les virtuts perquè en ella totes les virtuts es troben³⁵. Segles més tard, James Harrington, en el ja citat *Oceana*, fa de la justícia un “principi fonamental” d'una república ben ordenada. La república –diu– és el règim polític que més s'aproxima de l'ideal de justícia³⁶. Sense justícia, no hi ha república possible ni societat ben ordenada.

Plana, però, una pregunta que necessita ser formulada: com s'ha d'interpretar o com s'ha d'entendre la justícia republicana?

Andrés de Francisco cita a Aristòtil quan defensa la interpretació que la justícia no ha de

periodista Matt Moffett. Al *Financial Times* la notícia anava en portada de l'edició paper. El diari color salmó que llegeixen les elits econòmiques de la City deia: “*Catalan leaders hope big turnout will send independence signal*”. L'edició digital de l'agència econòmica de notícies *Bloomberg*, que dies enrere havia dedicat un duríssim editorial a Mariano Rajoy pel seu immobilisme, obria “*Catalans Vote on Secession, Closing Ranks Against Rajoy*”. El *New York Times*, en la seva edició online titulava: “*Catalonia Overwhelmingly Votes for Independence From Spain in Straw Poll*”. El periodista Raphael Minder destacava l'esbromadora victòria de la opció independentista. *The Washington Post* –també en portada– i *Chicago Tribune* van destacar el 9-N. La web de la BBC il·lustrava amb un vídeo la victòria independentista en un referèndum que *The Guardian* destacava que no era vinculant. *Die Welt*, *El Clarín* o *Il Corriere della Sera* destacaven el referèndum en portada.

³⁵Aristòtil. 1985. *Ética a Nicómaco*. Traducció M. Araujo i J. Marías. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.

³⁶Harrington, James. 2014. *La república de Oceana y un sistema político*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales: 62. de vuit-cents periodistes acreditats d'arreu del món van cobrir el 9-N. *The Wall Street Journal* va obrir des de primera hora l'edició digital amb el titular “*Catalans Back Independence in Symbolic Vote*”. La crònica anava signada pel periodista Matt Moffett. Al *Financial Times* la notícia anava en portada de l'edició paper. El diari color salmó que llegeixen les elits econòmiques de la City deia: “*Catalan leaders hope big turnout will send independence signal*”. L'edició digital de l'agència econòmica de notícies *Bloomberg*, que dies enrere havia dedicat un duríssim editorial a Mariano Rajoy pel seu immobilisme, obria “*Catalans Vote on Secession, Closing Ranks Against Rajoy*”. El *New York Times*, en la seva edició online titulava: “*Catalonia Overwhelmingly Votes for Independence From Spain in Straw Poll*”. El periodista Raphael Minder destacava l'esbromadora victòria de la opció independentista. *The Washington Post* –també en portada– i *Chicago Tribune* van destacar el 9-N. La web de la BBC il·lustrava amb un vídeo la victòria independentista en un referèndum que *The Guardian* destacava que no era vinculant. *Die Welt*, *El Clarín* o *Il Corriere della Sera* destacaven el referèndum en portada.

³⁵Aristòtil. 1985. *Ética a Nicómaco*. Traducció M. Araujo i J. Marías. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.

³⁶Harrington, James. 2014. *La república de Oceana y un sistema político*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales: 62.

³⁷Citem en aquest punt el treball original de Sunstein, Cass. 1988. “Beyond the republican revival”. A *The Yale Law Journal*, (97): 1541.

³⁸Hi ha qui veu aquí una connexió entre el republicanisme i les concepcions de la política associades a Kant. Vegeu, en aquest sentit, Kant, Immanuel. 2006. *Fundamentación de la metafísica de las costumbres*. Madrid: Tecnos.

ser restringida, sinó àmplia. El filòsof grec posa l'èmfasi en la *praxis* i en la voluntat; elements que venen a sintetitzar la següent premissa: si no volem allò que és just difícilment actuarem amb justícia. Si no actuem amb justícia, difícilment hi haurà justícia en la vida social. Això desplaça el punt de gravetat teòric fins a la *paideia*; és a dir: cap als mecanismes de formació de la voluntat cívica i els mecanismes de formació dels hàbits de conducta en general (De Francisco 2014: 70-71). Es barregen, en aquest sentit, diversos aspectes com és la ètica i les emocions, que tenen profunds lligams amb la justícia.

La justícia que interessa als republicans, per altra banda, és la justícia política, que és la que existeix, segons Aristòtil, entre els homes lliures i iguals. Aquesta justícia té per objecte principal –però no únic– el de preservar la llibertat i la igualtat. La defensa d'aquests valors només és pot exercir a través de la regulació (o correcció) de les formes de contractació voluntàries com ara la compra, la venda, el préstec, la fiança, el lloguer, etc. O sigui: totes aquelles relacions entre iguals en les que pot mitjançar un contracte. La relació contractual exigeix llibertat i igualtat entre les parts. La justícia, consegüentment, ha de regular aquestes relacions. Ho ha de fer, precisament, per preservar els principals vectors a partir dels quals un contracte pot esdevenir un negoci just, necessari i equilibrat. Siguí pel què sigui, la llibertat com a *no dominació* sembla emergir com la llavor a partir de la qual es construeix la concepció republicana de justícia política.

De les diverses concepcions que ofereix el nou republicanisme, esdevé un comú denominador el considerar que la política és, per damunt de tot, un exercici de deliberació. Un diàleg encaminat a la promoció del bé comú. Deliberació i diàleg que, lògicament, han de ser plurals, oberts i públics, entre individus lliures. Els esforços deliberatius han de tenir una clara direcció: cercar les millors solucions en cada cas concret, sempre a partir del procés deliberatiu i transparent. Un procés de diàleg en el qual els participants han de venir nets de prejudicis, lliures d'ambicions personals i dotats de la capacitat suficient per contrastar llurs opinions amb les dels altres. És el que Cass Sunstein denomina universalisme³⁷, que traduït al llenguatge planer és la possibilitat d'arribar, per mitjà d'un procés deliberatiu, a acords substantius àmpliament compartits sobre el rerefons del bé comú.

Malgrat que elements d'aquesta concepció es poden trobar a l'obra d'Aristòtil o, amb major èmfasi, en l'obra de Harrington, la creença en la deliberació política és, com diu Cass Sunstein, una contribució dels Estats Units al pensament republicà. Una creença que, tot sigui dit de passada, aconsella als actors polítics a adquirir certa distància crítica respecte dels desitjos i pràctiques imperants. I no només això; a més, han de sotmetre aquests desitjos i pràctiques a escrutini i revisió³⁸. De fet, la concepció republicana de la deliberació defensa el debat col·lectiu a partir de la possibilitat d'alternança, de control polític, i de construcció del bé comú.

El procés deliberatiu republicà o la presa de decisions –per dir-ho amb altres paraules– conforma, per si mateixa, la principal garantia que el resultat final no serà fruit d'interessos individuals o desviats de l'interès comú. Com escriu Quentin Skinner, a no ser que els polítics

siguin persones d'un altruisme excepcional sempre estaran temptats a prendre decisions que afavoreixin els seus propis interessos o els dels poderosos grups de pressió, en comptes dels de la comunitat en el seu conjunt³⁹. Els acords sobre la base d'un debat previ (o sigui: el consens) són la màxima garantia i principal regulador per arbitrar la síntesi d'interessos que ha de presidir l'universalisme de les lleis. I l'expressió màxima de justícia. Penetrant encara més en l'argument, escriu Paul Brest que una participació intensa comporta un millor (i un major) escrutini de les decisions polítiques (Brest, 1988: 1624). Contrastar, contraposar, cedir o seduir són actuacions guiades per una finalitat última: major justícia social i òptima qualitat legislativa. En resum, un ideal de societat republicana.

Per altra banda, el liberalisme ha tendit a subratllar que els processos deliberatius sovint es desvirtuen degut a conductes estratègiques o manipuladores, degut a intimidacions o preferències de l'acció col·lectiva o degut, també, a la influència política. La deliberació, per contra, busca un resultat polític consensuat a partir del debat i posterior acord entre individus políticament iguals. Alhora, el procés deliberatiu ha de ser dinàmic, creatiu i transformador. L'entrada, en el debat, en la presa en consideració, en la confrontació d'arguments, d'interessos nous, de nova informació, ajuda a crear un espai de raó pública per la construcció de consensos (De Francisco, 2012: 32). Per això, el pensament republicà parteix de la premissa que la força motriu del comportament polític no ha de ser l'interès individual en sentit estricte, sinó la ja citada virtut cívica. O sigui: la comunitat en general. Tanmateix, com diu Adrian Oldfield, participar i deliberar han d'esdevenir els motors que han de portar als ciutadans a governar-se, veritablement i genuïnament, a si mateixos⁴⁰.

Els republicans moderns, però, invoquen sovint la virtut cívica per promoure la deliberació posada al servei, entre d'altres valors, de la justícia social, i és que els republicans atorguen molta importància als drets socials. Són els drets socials els que possibiliten la igualtat, la seguretat i la qualitat de vida dels ciutadans. Dir això és el mateix que assegurar que els drets socials són garantia d'independència econòmica, fet que proporciona independència política i elimina, o pot eliminar, els efectes nocius del clientelisme. Tanmateix, és una màxima defensada per la visió republicana que aquells que estan millor participen més que aquells que estan preocupats per la seva subsistència, els quals difícilment trobaran l'espai i la tranquil·litat per preocupar-se dels afers públics. L'equació, doncs, es senzilla: a major desplegament de drets socials, major participació en la deliberació d'assumptes que beneficiïn a la comunitat.

Però tot això no és suficient. No és suficient que els individus tinguin oportunitats de participar, no és suficient que gaudeixin dels drets (socials i econòmics) que ho facin possible; resulta del tot necessari que la ciutadania estigui motivada per exercir els seus deures cívics. És molt i molt necessari un instrument: la educació. La concepció republicana de l'educació cívica –

³⁹ Citem en aquest punt del treball, la obra original d'Skinner, Quentin. 1992. "On justice, the common good and the priority of liberty" A Chantal Mouffe (ed.) *Dimensions of radical democracy*. Londres: Verso.

⁴⁰ Oldfield, Adrian. 1990. *Citizenship and community. Civic republicanism and the modern World*. Londres: Routledge, p. 6.

molt més àmplia que la lliberal– reclama que els individus aprenguin a defensar els seus interessos legítims, a complir amb els seus deures, a obeir les lleis, a respectar les institucions, però també a criticar-les i, si s'escau, a corregir-les. La República, doncs, té l'obligació, no d'imposar un contingut a l'elecció dels ciutadans, sinó a recordar-los o inclús inculcar-los les bases comuns (a tots), d'una moral cívica i política.

Amb tot, però, la virtut cívica no és un concepte de fàcil definició. Tampoc és que sigui un concepte que pugui anar aïllat. Al contrari: la virtut cívica –i els exemples que he posat donen fe del que diré– és un concepte polièdric. Un concepte que té relació amb l'autodomini, l'autocontrol, amb la gestió de les emocions, dels desitjos, amb la bona educació i amb la bona preparació. Com diu Andrés de Francisco, el virtuós és aquell que –mitjançant una bona educació del caràcter– ha après a desitjar i a sentir com és degut i a actuar amb consonància amb aquests desitjos i aquestes emocions (De Francisco, 2012: 32). El bon ciutadà, doncs, és un ser crític, que busca l'interès públic i, en conseqüència, denuncia el vici i la corrupció, la injustícia i el menyspreu. D'aquí que el ciutadà sigui el primer òrgan de control de l'acció del govern.

Si mirem les grans virtuts que presenten els moviments socials en favor del dret a decidir (Plataforma, consultes locals, ANC, Òmnium, AMI), és que són d'indignació explícita i, alhora, d'un pacifisme radical. O sigui: un moviment exquisit en les formes i contundent en el fons; la seva força, els arguments. O sigui: les paraules, la deliberació, els continguts, la defensa enèrgica del seu repertori argumental. Que la paraula, la deliberació, el missatge arrel i flueixi, sedueixi i no imposi, suposa la més gran victòria d'un moviment cívic que ho és amb tota l'extensió de la paraula *cívica*. Aquesta força complementada amb diverses exhibicions de virtut cívica i de participació ciutadana en els afers públics, de voluntarisme, de saber que s'està en un moment històric i posar tota l'energia cívica per assolir l'objectiu conflueixen en un estol d'elements de clara dimensió republicana.

Les formes (exquisides), l'argumentari (generós) la demanda, que ha basculat del dret a decidir cap a l'Estat propi, sempre a través de processos participatius, (legítims) i la posada en escena (treballada i espectacular) han fet del moviment social també un moviment cívic. I com a cívic, transversal, intergeneracional, popular, de baix a dalt, però d'una clara dimensió política. Perquè les seves consignes són, per davant de tot i per damunt de tot, polítiques. Interpel·len l'Estat espanyol i la comunitat internacional. Empatitzen amb la ciutadania a la qual reclamen mobilització i compromís. D'aquí que el moviment es serveixi d'eines de participació política – consulta, referèndum o eleccions plebiscitàries– i que la demanda es faci des de fora de les institucions. Al carrer. Però no només al carrer. Als llibres. Als articles en premsa. A les xarxes. Al debats televisats, radiofònics. I ara, també, per canals institucionals.

El llenguatge republicà

La tradició del pensament republicà s'ha desenvolupat al llarg dels segles, en contextos polítics, culturals i sociològics diversos. La seva trajectòria és llarga, malgrat que el seu pes en el món acadèmic i en la pràctica política no faci honor al seu pes històric. Tal vegada l'explicació

s'hagi de buscar en el que considero una virtut: el republicanisme no s'identifica –com ha quedat palès al llarg del treball– amb un sol autor. Els teòrics del pensament republicà –com bé assenyala Maurizio Viroli– van elaborar les seves doctrines analitzant obres i idees dels escriptors i pensadors que els van precedir. Maquiavel va escriure els seus *Discursos sobre la primera dècada de Tito Livi* servint-se del jurista romà mentre que Rousseau, en escriure el *Contracte Social*, es va servir dels *Discursos* de Maquiavel⁴¹. I de la mateixa manera que Maquiavel va modificar i adaptar les idees de Titus Livi, Rousseau va modificar i adaptar les de Maquiavel. Les idees, doncs, han variat; els valors, però, continuen sent els mateixos. Volem dir amb això que el republicanisme necessita ser adaptat a la realitat política en la qual vol implementar-se sense renunciar a ser el que ha estat al llarg de la història.

La clau de volta és el llenguatge. Adaptar els conceptes per tal de fer-los més actuals, clars i fàcils d'entendre. La política és deliberació, és conversa, és contraposició, argument i seducció. És, doncs, llenguatge. En tant que llenguatge, fonema, paraula o verb. I en la mesura que la política és un sumatori imperfecte de tot això, reclama d'una retòrica que permeti imposar un marc conceptual capaç de projectar un discurs concret. Tenint en compte que es proposa un canvi social molt transcendent, segurament mai abans vist i que implica una nova dimensió d'entendre i de fer política, el llenguatge esdevé un aliat indispensable per augmentar la base social que doni suport al procés de creació d'un nou Estat català en forma de república.

Com diu George Lakoff, “per pensar d'una manera diferent, cal parlar d'una manera diferent⁴²”. Aquest és el propòsit. Per aquest motiu, el procés català requeria d'allò que el sociòleg James Jasper assenyala com emocions (o *bateries morals*) associades a crear emoció, èpica i força a una determinada acció social. O sigui: una combinació d'emocions positives i negatives al voltant d'un element aglutinador. Un concepte que pogués subratllar tant els elements d'injustícia o greuges que ha patit i segueix patint Catalunya en la seva relació amb l'Estat espanyol (espoli fiscal; ofec polític, econòmic i cultural, atacs contra la llengua, discriminació vers les altres comunitats, intromissió en la política educativa, dèficit d'inversions en infraestructures...) com els aspectes més esperançadors del projecte independentista. És en aquest context polític i social que irromp amb força l'expressió *dret a decidir*.

L'expressió no és nova. Ni genuïnament catalana. Inclús és una expressió sovint confosa amb l'autodeterminació. Certament, el dret a decidir és un neologisme que neix en l'àmbit mediàtic però que ben aviat comença a fer-se un lloc en el discurs polític. El dret a decidir no té un reconeixement com a concepte tècnic en l'àmbit del dret i en el de la ciència política; camps, ambdós on desplega els seus efectes. Però com diu Josep Maria Vilajosana, aquesta afirmació és

⁴¹Viroli, Maurizio. 2014. *Republicanism*: Editorial Universidad de Cantabria, Santander, pp. 57-58.

⁴²Lakoff, George. 2008. *No pensis en un elefant. Llenguatge i debat polític*. Barcelona: Viena Edicions, p. 11.

⁴³Vilajosana, Josep Maria. 2014. “Principi democràtic i justificació constitucional del dret a decidir”. *Revista d'Estudis Autonòmics i Federals*. Barcelona. 19: p. 181.

⁴⁴Fem referència, en aquest punt, al reportatge publicat, el 3 de novembre de 2013, pel diari ARA. “Xoc de paraules. La batalla semàntica del procés en 38 paraules”, crònica signada pels periodistes Oriol March i David Miró.

certa a mitges⁴³. Que l'expressió no ha estat utilitzada en contextos jurídics, és cert. Però no és menys cert que dos moviments nacionals com Escòcia i Euskadi l'han utilitzat per expressar la voluntat de consultar el poble (Escòcia) o desmarcar-se d'un moviment violent d'alliberament nacional (Euskadi).

Una primera conseqüència és que, si bé fóra de Catalunya el dret a decidir serà una expressió utilitzada des de les institucions –o sigui, de dalt a baix–; a Catalunya serà al contrari: de baix a dalt. Una segona conseqüència és que, en tant que neologisme, el dret a decidir és una expressió dotada d'una forta ambigüitat. Això comporta avantatges: la utilització tant des dels moviments socials com de les declaracions polítiques que el defensen, permet que diferents posicions, inclús allunyades ideològicament, se'n sentin còmodes. Com diuen Joan Subirats i Ricard Vilaregut, aquesta innovació en el discurs de l'espai sobiranista troba en l'expressió “un fort connector i nexa d'unió entre el catalanisme, el sobiranisme i l'independentisme” (Subirats i Vilaregut, 2012: 520). La possibilitat de consens, doncs, és més amplia que si s'utilitzés una expressió amb un sol significat. Ara bé, que sigui ambigua no vol dir que indueixi a engany. Al contrari: aporta major capacitat d'adaptació en un context de forta reticència cap al seu ús polític.

És aquí on s'emmarca, a parer nostre, l'encert de la denominació dret a decidir. La seva capacitat de connexió i nexa d'unió entre les diverses tradicions del catalanisme (Bladé, 2014: 410). Hi ha qui afirma que “la popularització de l'expressió dret a decidir és un dels grans triomfs del sobiranisme⁴⁴”. Ho és en la mesura que “situa el debat en termes de drets democràtics i li treu la càrrega política del més clàssic dret a l'autodeterminació”. I acaba: “És molt més difícil estar contra el dret a decidir com a principi que contra la independència”. Però també és un encert en el pla jurídic. Ho és perquè comporta allunyar-se dels supòsits –entre els quals no estaria Catalunya– que equiparen l'exercici d'autodeterminació a causes de colonització o supòsits de subjugació per entrar en una dimensió on el *principi democràtic* juga un paper determinant. Tal actuació en el pla semàntic és el que en la teoria de la comunicació s'anomena *enquadrament*. I la disputa per l'enquadrament forma part de la batalla política⁴⁵.

Això no treu el potencial mediàtic que l'expressió dret a decidir assoleix. En qualsevol procés polític el llenguatge esdevé un aliat indispensable. Una eina de seducció. Un univers paral·lel usat, també, per guanyar la batalla de les idees, que és la batalla de la democràcia. Es tracta de fixar marcs conceptuals (*masterframe*) que acabin influint en la percepció de la ciutadania, que marquin el devenir sintàctic de l'agenda política i que creïn codis imaginaris a partir dels quals un associï un determinat mot amb un concret escenari polític” (Lakoff, 2008: 11). És el que George Lakoff anomena *inconscient cognitiu*. O sigui: que la menció a l'expressió activi en el cervell el marc mental corresponent. Modificar els marcs –diu Lakoff– és canviar la manera que té la gent de veure el món” (Lakoff, 2008: 11).

⁴⁵ López, Jaume. “El dret a decidir: clar i català”. Barcelona: Ara. 4 d'octubre de 2014.

⁴⁶ Orwell, George. 1984. 2010. Barcelona: Edicions 62. (traducció de Lluís-Anton Baulenas).

⁴⁷ Vegeu Nieto, Alejandro. 2008. *El desgobierno de lo público*. Barcelona: Ariel.

No serem els primers en servir-nos del llenguatge amb finalitats polítiques. Ni els últims a intentar-ho. La literatura –i també el cinema– presenten exemples suficients que demostren que la utilització del llenguatge condiona el pensament. George Orwell tracta la qüestió al llibre *1984*, publicat l'any 1949⁴⁶. De fet, l'arma utilitzada pel totalitarisme per controlar la societat del futur, aleshores prevista per l'any 1984, era crear un nou llenguatge (la *nova parla*). Simple, eufònic i amb voluntat de reduir les capacitats expressives de la llengua de partida (l'anglès), la *nova parla* creava una impossibilitat de delimitar matisos i albirar diferències. No hi havia grisos. Ni grocs. Ni verds. Tot era blanc o negre. Avui sabem –i així ho ratifica un article de George Steiner publicat a *The New Yorker* l'any 1983– que la relació entre el llenguatge i la política estava a l'epicentre mateix de les preocupacions de George Orwell⁴⁷.

Triar el llenguatge no és fàcil. Ni saber-lo utilitzar tampoc. I més quan el llenguatge a emprar es correspon amb els valors i principis sobre els quals es vol edificar el nou Estat republicà. Un Estat que encara no existeix. I que tal vegada no arribi a existir mai. O sí; i el tinguem davant nostre, prenent forma, només que la majoria de ciutadans encara no el veiem. Però el llenguatge, per sí mateix, no és suficient per crear una consciència republicana. O per donar a conèixer les virtuts del bon govern republicà. Cal desenvolupar –o sigui: dotar de contingut– les idees de les quals el llenguatge n'és portador. En aquest sentit, expressions com ara reforç de la ciutadania, plena igualtat real de drets i obligacions, deliberació pública, participació política, virtut cívica, institucions inclusives o lluita contra la corrupció, esdevenen parts d'un cos que cal saber moldejar d'acord amb les finalitats que perseguim al construir un nou Estat. De res servirà la paraula si aquesta és buida. O si és utilitzada amb finalitats que s'allunyen del model polític que anhelem implementar.

És en aquest sentit que si parlem de republicanisme; aquesta forma de pensament reclama, per si mateixa, no usar el llenguatge de qualsevol manera. La transparència, el civisme, la igualtat, la protecció dels molts enfront dels pocs, la recerca del bé comú i el principi de deliberació dels afers públics, imposen el rigor en la utilització de la paraula. I la simplificació, a fi i efecte de fer el verb més proper al ciutadà mig. Un no pot servir-se de la oratòria per vendre fum. Ni la complexitat de cert llenguatge polític (disfressat amb lèxic jurídic) per complicar el missatge i fer-lo intel·ligible. S'ha de tendir a la senzillesa sense abandonar el rigor. La paraula mai pot ser un obstacle, sinó una eina d'entesa. Aquest és un altre dels missatges inherents al pensament republicà: el respecte als demés. Quan més precís es sigui amb allò que es vol dir, quan més rigorós esdevingui el missatge, quan més sincera sigui la proclama, més credibilitat tindrà el discurs republicà enfront d'altres discursos més complexos, demagògics o, senzillament, buits. El pensament republicà ha de poder arribar a tothom. Aquesta és la finalitat de la república: ser l'espai polític de tots.

Tot el s'ha teoritzat, dit i exposat no és pas una tasca fàcil. Ni una tasca que es pugui portar a terme d'un dia per l'altre. És cert que hi ha molts elements consubstancials a la política

que han quedat desfasats, obsolets o estigmatitzats. El llenguatge polític que coneixem és un d'aquests elements, però no l'únic. És, doncs, en aquest context de desprestigi de la cosa pública que escrivia el professor Alejandro Nieto⁴⁸, que s'ha produït el que els filòsofs, escriptors, juristes i politòlegs francesos defineixen com retorn a la política⁴⁹. O sigui: posar en valor allò polític com element de definició i connexió social. Una visió de la política en la qual els problemes del ciutadà en societat es presenten com el que són: problemes derivats de la col·lisió entre valors, interessos, principis i possibilitat d'acció. Problemes que reclamen una ponderació i un equilibri. Problemes, cal remarcar, que recorden molt les problemàtiques de la *Polity*; la república de la qual parla Pocock a *The Machiavellian moment* i que retornen el pensament republicà a l'epicentre del debat polític.

BIBLIOGRAFIA

- Aristòtil. 1985. *Ética a Nicómaco*. Traducció M. Araujo i J. Marías. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- Aristòtil. 2001. *Política*. Traducció castellana de Patricio de Azcárate. Madrid: Espasa Calpe.
- Baylin, Bernard. 1967. *The Ideological Origins of the American Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berlin, Isaiah. 2015. *Dos conceptos de libertad y otros escritos*. Madrid: Alianza Editorial.
- Bladé, Teresa. 2014. "El moviment independentista català, més enllà de la identitat i els càlculs econòmics". *Anuari del conflicte social 2014*. Barcelona: Observatori del conflicte social: Universitat de Barcelona.
- Boyer, Robert (ed.). 2009. *George Steiner en The New Yorker*. Madrid: Ediciones Siruela.
- Brest, Paul. 1998. "Toward radical republicanism" *The Yale Law Journal*. Vol. 97.
- Buchanan, Allen. 1991. *Secesión. The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Québec*: Westview Press.
- Cano, Germán. 2014. "Dar cuerpo al espectro. Materiales sobre el 15-M como campo de fuerzas" *Los valores del republicanismo*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva.
- Constant, Benjamin. 1989. *Escritos políticos*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- De Francisco, Andrés. 2014. "Justicia republicana: una reflexión preliminar". Muñoz, Jacobo. *Los valores del republicanismo. Ante la crisis de representación política*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva.
- De Francisco, Andrés. 2012. *La mirada republicana*. Madrid: La Catarata.
- Del Águila, Rafael. 2004. "El (multi)culturalisme frente al liberalismo y la democracia"- A Pau Vall, Francesc (coord.) *Ciudadania y política*. Madrid: Tecnos.
- García, Elena. 2009. "Liberalismo y republicanismo: el uso político de los conceptos de libertad" *Revista Internacional de Pensamiento Político*. Primera época. Vol. 4.
- García, Eloy. 2008. "Una propuesta de relectura del pensamiento político: John Pocock y el discurso republicano cívico" *A El momento maquiavélico*. Madrid: Editorial Tecnos.

⁴⁸Eloy García, en el seu estudi preliminar de l'obra de Pocock, "Una propuesta de relectura del pensamiento político: John Pocock y el discurso republicano cívico" cita com a referents d'aquest moviment de recuperació de la política a Claude Lefort, Cornelius Castoriadis i Françoise Furet. Vegeu: Pocock, J. G. A. *El momento maquiavélico*. Madrid: Editorial Tecnos, pp. 11-72.

- Habermas, Jürgen. 1994. "Derechos humanos y soberanía popular: las concepciones liberal y republicana". *Derechos y libertades*. Núm. 3.
- Harrington, James. 2014. *The Commonwealth of Oceana (1656); La república de Oceana y un sistema político*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- Hessel, Stéphane. 2011. *¡Indignaos!* Barcelona: Destino.
- Kant, Immanuel. 2006. *Fundamentación de la metafísica de las costumbres*. Madrid: Tecnos.
- Lakoff, George. 2008. *No pensis en un elefant. Llenguatge i debat polític*. Barcelona: Viena Edicions.
- Lamarca, Albert; Casado, Vanesa. "Comparativa entre les reformes dels Estatuts d'Autonomia de Catalunya i d'Andalusia. Articles impugnats davant el Tribunal Constitucional". *Revista electrònica InDret*. Núm. 391.
- López, Jaume. "El dret a decidir: clar i català". Barcelona: Ara. 4 d'octubre de 2014.
- Martí, Josep Lluís. "El Republicanisme". Barcelona: Síntesi 3, març de 2002.
- Michelman, Frank. 1986. "Supreme Court, 1985 Term-Foreword: Traces of Self-Government". *Harvard Law Review*. Paper 100.
- Montesquieu. 1985. *Del espíritu de las leyes*. Madrid: Tecnos.
- Nieto, Alejandro. 2008. *El desgobierno de lo público*. Barcelona: Ariel.
- Oldfield, Adrian. 1990. *Citizenship and community. Civic republicanism and the modern World*. Londres: Routledge.
- Orwell George. 2010. *1984*. Barcelona: Edicions 62. (traducció de Lluís-Anton Baulenas).
- Ovejero, Félix; Martí, José Luís; Gargarella, Roberto. 2004. *Nuevas ideas republicanas. Autogobierno y libertad*. Barcelona: Paidós.
- Pangle, Thomas. 1987. *The Spirit of Modern Republicanism. The moral vision of the American Founders and the Philosophy of Locke*. Chicago: The University Chicago Press.
- Pettit, Philip. 2004. "Liberalismo y republicanism". A Ovejero, Félix; Martí, José Luís; Gargarella, Roberto. *Nuevas ideas republicanas. Autogobierno y libertad*. Barcelona: Paidós.
- Pettit, Philip. 1999. *Republicanism Una teoría sobre la libertad y el gobierno*. Barcelona: Editorial Paidós.
- Pocock, J.G.A. 1992. *The Commonwealth of Oceana and a Sistem of Politics*. Nova York: Cambridge University Press.
- Pocock, J.G.A. 2008. *El momento maquiavélico. El pensamiento político florentino y la tradición republicana atlántica*. Madrid: Tecnos.
- Rivero, Ángel. 1997. "Representación política y participación". A Águila, Rafael del (ed.) *Manual de Ciencia Política*. Editorial Trotta.
- Rivero, Ángel. 2005. "Republicanism y neorepublicanism". *Isegoría*. Núm. 33. Madrid: CSIC.
- Sandel, Michael. 1996. *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, Belknap Press.
- Sandel, Michael. 2000. *El liberalismo y los límites de la justicia*. Barcelona: Editorial Gedisa.
- Skinner, Quentin. 1998. *Liberty before Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin. 2009. *Maquiavelo*. Madrid: Alianza Editorial.
- Skinner, Quentin 1992. "On justice, the common good and the priority of liberty". A Chantal Mouffe (ed.) *Dimensions of radical democracy*. Londres: Verso.
- Subirats, Joan; Vilaregut, Ricard. 2012. "El debat sobre la independència a Catalunya. Causes, implicacions i reptes de futur". A Aguilar, Salvador (ed.) *Anuari del conflicte social 2012*. Barcelona. Observatori del conflicte Social: Universitat de Barcelona.
- Sunstein, Cass. 2004. "Más allá del resurgimiento republicano". A Ovejero, Félix; Martí, José Luís; Gargarella, Roberto.

Nuevas ideas republicanas. Autogobierno y libertad. Barcelona: Paidós.

Vallespín, Fernando. "Historiografía republicana". Madrid: *El País*, 23 de novembre de 2002.

Velasco, Juan Carlos. 2006. "La noción republicana de ciudadanía y la diversidad cultural". *Isegoría, Revista de filosofía moral y política*. Núm. 33.

Velasco, Juan Carlos "Patriotismo Constitucional i Republicanismo" *Claves de Razón Práctica*. Madrid. Núm. 125.

Vilajosana, Josep Maria. 2014. "Principi democràtic i justificació constitucional del dret a decidir". *Revista d'Estudis Autonòmics i Federals*. Barcelona. Núm. 19.

Viroli, Maurizio. 2000. *La sonrisa de Maquiavelo*. Barcelona: Tusquets.

Viroli, Maurizio. 1999. *Republicanissimo*. Bari: Editora Laterza.

www.icps.cat